

TÜRKİYE-BULGARİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ (1969-2016)*

TURKEY-BULGARIA TRADE RELATIONS (1969-2016)

Hülya KAYALI**
Özgür COŞKUN***

Öz

Bulgaristan 110.912 km² yüzölçümü ve 7,1 milyon nüfusuyla Balkanlar'ın önemli ülkelerinden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan 1908 yılında tam bağımsızlığını elde ettikten sonra bir hayli zor zamanlar geçiren ülke, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin etkisiyle komünizme geçmiştir. Bu dönemden itibaren Türkiye'nin, Bulgaristan ile olan ticari ilişkileri uzun yıllar boyunca istenilen seviyelere çıkamayarak hak ettiği potansiyele ulaşamamıştır. 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılıp Doğu Bloku'nun çökmesiyle ülke, Batı'ya yaklaşarak sosyalist sistemden vazgeçmiştir. 1991 yılından sonraki süreçte Türkiye ile Bulgaristan arasında ticari ilişkilerde önemli artışlar olmuştur. Bunu müteakiben Bulgaristan'ın 2004 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne [North Atlantic Treaty Organization (NATO)], 2007'de ise Avrupa Birliği'ne dâhil olmasıyla iki ülke arasında ticari ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır.

Bulgaristan, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan Türk nüfusunun en fazla olduğu ülkelerin başında gelmektedir. Bulgaristan'da Türk nüfusunun bulunması, ticari ilişkilerimizin de gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

1969-2016 yılları arasını kapsayan çalışmada Bulgaristan ile süregelen ihracat ve ithalat verileri Türkiye İstatistik Kurumu'nun Harmonize Sistem 4 adlı sınıflandırmasının fasıllar bazında incelenmesiyle elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bulgaristan, ticari ilişkiler, ihracat, ithalat

Abstract

Bulgaria is an important country in the Balkans with an area of 110.912 km² and population of 7,1 million. After having gained full independence from the Ottoman Empire in 1908, the country experienced difficulties, and after the Second World War, Union of Soviet Socialist Republics put pressure on the country with a communist rule. Since this period onwards, Turkey's trade relations with Bulgaria has not reached to the potential it deserves and to the desired levels for many years. With the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics and the collapse of the Eastern Bloc in 1991, the country approached Western countries and

* Bu makale, "Özgür Coşkun, *Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkileri (1969-2016)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019" isimli tezden alınıp düzenlenmiştir.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı, İstanbul / Türkiye, hkayali@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8699-8187

*** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul / Türkiye, ozgur.coskun@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2402-3210

abandoned socialist rule. After 1991, there had been a significant increase in trade relations between Bulgaria and Turkey. With the inclusion of Bulgaria in the North Atlantic Treaty Organization (NATO) in 2004 and the European Union in 2007, the commercial relations between the two countries have gained a new dimension.

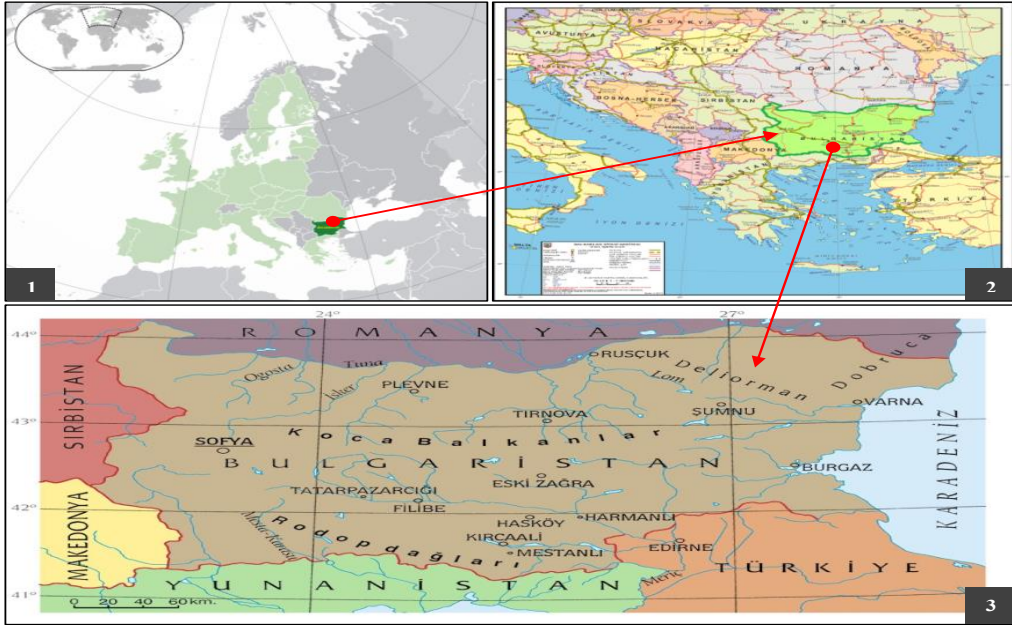
Bulgaria is one of the Balkan countries that has a significant Turkish population inherited from the Ottoman Empire. Consequently, the presence of the Turkish population in Bulgaria had been an important factor for the development of Bulgar-Turkish commercial relations.

This study deals with the data regarding the ongoing import and export with Bulgaria between 1969 and 2016 which was acquired by Turkish Statistical Institute's classification called Harmonized System on an interval basis.

Keywords: Turkey, Bulgaria, trade relations, export, import

Giriş

Bir Balkan ülkesi olan Bulgaristan, $41^{\circ} 14' - 44^{\circ} 12'$ enlemleri ve $22^{\circ} 21' - 28^{\circ} 36'$ boylamları arasında yer alır. Ülkenin batısında Sırbistan ve Makedonya, güneyinde Yunanistan, güneydoğusunda Türkiye, kuzeyinde Romanya ve doğusunda ise Karadeniz bulunur (Harita 1-3).

Harita 1-3. Bulgaristan'ın konumu

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan> [Erişim tarihi: 30.06.2019]; <https://www.harita.gov.tr/urun-215-haritasi.html> [Erişim tarihi: 30.06.2019]; <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulgaristan> [Erişim tarihi: 12.03.2019].

Bulgaristan jeomorfolojik olarak kuzeyden güneye doğru birbirlerinden farklı dört ana bölgeye ayrılmaktadır (Harita 4). Bu bölgeler sırasıyla; en kuzeyde ülkenin en önemli tarımsal arazilerinin de yer aldığı Tuna Platformu, ülkeyi doğu batı doğrultusunda

ortadan ikiye ayıran Balkan Dağları, Antibalkan Dağları ve Rodop Dağları arasında yer alan güney havzaları ile bütün Balkanların en yüksek yerinin de bulunduğu Rodop Dağları oluşturmaktadır.¹

Harita 4. Bulgaristan'ın fiziki haritası

Kaynak: <http://www.grida.no/resources/5352> [Erişim Tarihi: 22.03.2019].

“Sahip olduğu küçük yüzölçümüne nazaran Bulgaristan, iklim çeşitliliğinin olduğu bir ülkedir. Ülke karasal iklim ile Akdeniz iklim kuşağı arasında uzanmaktadır. Bulgaristan'daki dağlar ve vadiler hava kütleleri için doğal bariyer görevi görür, bunun sonucunda kısa mesafelerde hava koşullarında keskin farklılıklar görülür.”² “Ülkede yıllık ortalama sıcaklık 13°C olmakla birlikte yıllık yağış ise ancak 640 mm'yi bulur.”³ “Bulgaristan'da nehir ağı oldukça siktir, ancak dağılımı dengesizdir. Nehirler Karadeniz havzasına (%57'si Tuna'ya dökülür) ve %43'ü Ege havzasına doğru akarlar. Ülkenin önemli akarsularından Meriç, İskar ve Rila Dağından doğar.”⁴

Bulgaristan topraklarını ülkede kapladıkları alana göre sınıflandırdığımızda %31,6 Luvisol, %20,2 Çernezyom, %15,5 Cambisol, %10,2 Psödopodzolik, %8,9 Fluvisol ve %5,3 Vertisol toprak olduğu görülmektedir. Ülke topraklarının yarısından fazlası erozyon riski altındadır. Özellikle

- 1 Selami Gözenç, *Avrupa Ülkeler Coğrafyası I Akdeniz Avrupası ve Balkan Ülkeleri*, Güray Matbaacılık, İstanbul 1985, s. 196.
- 2 *Bulgaria: A Country Study*, ed. Gleen Eldon Curtis, Library of Congress, Washington 1992, s. 67.
- 3 Ramazan Özey, *Avrupa Coğrafyası*, Aktif Yayınları, İstanbul 2012, s. 354.
- 4 Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 6.

Blagoevgrad (Yukarı Cuma), Kırcaali, Hasköy, Köstendil, Smolyan (Paşmaklı) ve Razgrad şehirleri şiddetli erozyon ile karşı karşıyadır.⁵

Bulgaristan, Asya ve Avrupa kıtalarının önemli ekolojik kesişim sahalarından biri olduğu ve buzul çağında hayvan göçlerine maruz kaldığı için çok sayıda bitki ve hayvan türlerine ev sahipliği yapmaktadır.⁶

2016 yılı sonu itibariyle Bulgaristan'ın nüfusu 3.449.978'i (%48,6) erkek ve 3.651.881'i (%51,4) kadın olmak üzere toplam 7.101.859 kişidir. 0-15 yaş arası nüfus, toplam nüfusun %14,1'ini; 16-64 yaş arası, %65,2'sini; 65 yaş ve üzeri nüfus ise %20,7'sini teşkil etmektedir.⁷ 2011 yılında yapılan sayımda 5.664.624 kişi, diğer bir deyişle nüfusun %84,8'i kendini Bulgar, 588.318 kişi (nüfusun %8,8'i) Türk ve 325.343 kişi (nüfusun %4,9'u) ise kendini Roman olarak tanımlamıştır. Dini yapıya gelince nüfusun %76'sına tekabül eden 4.374.135 kişi Ortodoks Hristiyan, 577.139 kişi (%10) ise kendini Müslüman olarak nitelemiştir.⁸

Bulgaristan'ın 2001 ve 2011 yıllarında yapılmış nüfus sayımı verileri değerlendirildiğinde,⁹ 2001'de 7.928.901 olan nüfus on sene içerisinde 564.331 kişi azalarak 2011'de 7.364.570'a düşmüştür. Bu düşüşün en önemli nedeni, 1989 yılı ve sonrasında ülkede yaşayan yüksek doğum oranına sahip Türk azınlığın Türkiye'ye göç ettirilmesidir.¹⁰ 2011 yılında Bulgaristan'daki iller arasında en fazla nüfusa sahip il, toplam nüfusun yaklaşık 1/5'ini de barındıran Sofya olmuştur. Sofya'dan sonra en fazla nüfusa sahip iller arasında Filibe, Varna ve Burgaz gelmektedir. Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü'nün 2011 yılı verilerine göre Bulgaristan'daki Türklerin en fazla olduğu yerleşim yeri Kırcaali'dir. Buradaki 152.808 kişinin %66,2'sini Türkler teşkil etmektedir. Kırcaali'den sonra en fazla orana sahip olan yerleşim ise %50 ile Razgrad'dır. Türkler, Bulgaristan'ın bütün illerinde bulunmasına karşın, Kırcaali ve Razgrad'dan sonra en çok Silistre, Targovishte (Eski Cuma), Shumen (Şumnu) ve Dobrich (Hacıoğlu Pazarcık) vb. yerleşim yerlerinde yaşamaktadırlar.

Ülke arazisinin yaklaşık 5,3 milyon hektarı ekilebilir özelliktedir. Bulgaristan'da buğday, arpa ve mısır gibi tahıl ürünlerinin yanı sıra ayçiçeği, tütün, şekerpancarı gibi sanayi ürünlerinin ekim sahaları da geniş yer kaplamaktadır.¹¹ Bulgaristan yer altı kaynakları bakımından çok zengin bir ülke değildir. Çinko, kurşun, bakır, demir, manganez, pirit ve alüminyum gibi madenler ülkede

5 Toma Shishkov – Nikola Kolev, *The Soils of Bulgaria*, Springer, Netherlands 2014, s. 15-16.

6 Loring Danforth vd., "Republic of Bulgaria", *Britannica Ansiklopedisi* <https://www.britannica.com/place/Bulgaria#ref42692> [Erişim tarihi: 18.03.2019].

7 T.C. Sofya Ticaret Müşavirliği, *Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri (2016-2017)*, Sofya 2017, s. 12.

8 *Age.*, s. 12-13.

9 Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü, 2011 Nüfus Sayım Sonuçları <https://www.nsi.bg/census2011/indexen.php> [Erişim tarihi: 21.03.2019].

10 Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kısacasında Bulgaristan Türkleri*, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, Bursa 2011, s. 221.

11 T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, *Yurtdışında Tarım Sektörüne Yönelik Yatırım Olanakları Bulgaristan*, Ankara 2012, s. 15.

çıkarılmakta ve işlenmektedir.¹² Un, deri ve dokuma gibi tarıma dayalı endüstriyel faaliyet kolları ülke genelinde gelişme göstermekte olup başkent Sofya ve çevresinde ise ağır madenlere ait sanayi kolları yer almaktadır.¹³ “Demir dışı metaller Bulgaristan’ın sanayi üretiminin yaklaşık olarak %14,9’unu oluşturmakta ve ilk sırada yer almaktadır.”¹⁴

1. Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkileri

Bulgaristan ile Türkiye’nin 1969-2016 yılları arası karşılıklı ticaret verilerini değerlendirdiğimizde bunu iki döneme ayırarak incelemek daha doğru olacaktır. İlk olarak 1969-1989 arası dışa kapalı ekonomik sistem ve buna bağlı durağan şekilde gelişen dış ticaret rakamları, ikinci olarak ise Bulgaristan’ın mevcut siyasal sisteminin değişmesiyle birlikte benimsemiş olduğu serbest piyasa ekonomisi neticesinde yeni dünya düzenine adaptasyon süreciyle beraber Türkiye ile olan ilişkilerini hem siyasi hem de ticari anlamda onarma periyodu gelir ki bu dönem 2008’de yaşanan küresel mali kriz ile bir nebze sekteye uğramış dahi olsa 2016 yılına kadar olumlu bir şekilde süregelmiştir.

Bulgaristan ile ticaret hacmimiz 1969 yılında yaklaşık 9 milyon dolar iken yalnızca 11 yıl sonra 1980 yılında yaklaşık 16 kat artarak 147 milyon dolara ulaşmıştır. Yine bu dönemde Bulgaristan ile olan ihracat ve ithalat değerlerimiz düzenli olarak artmamakla birlikte dış ticaretinde genellikle açıklar veren ülke konumunda Türkiye yer almaktadır. 1973 yılından itibaren dış ticaretinde Bulgaristan’a karşı açıklar veren Türkiye 1987, 1988 ve 1989 yıllarında dış ticaret fazlası vermeyi başarmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye-Bulgaristan Arasındaki İhracat-İthalat Miktarı, Toplam İhracat-İthalat İçindeki Oranı, Ticaret Hacmi ve Dengesi (1969-1989) (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	Toplam İhracat İçindeki Oranı (%)	İthalat	Toplam İthalat İçindeki Oranı (%)	Hacim	Denge
1969	4.821	0,9	3.976	0,5	8.797	845
1970	4.810	0,8	4.567	0,5	9.377	233
1971	4.576	0,7	5.962	0,5	10.538	-1.386
1972	5.303	0,6	4.249	0,3	9.552	1.054
1973	6.838	0,5	7.244	0,3	14.082	-406
1974	7.658	0,5	15.155	0,4	22.813	-7.497
1975	6.865	0,5	26.343	0,6	33.208	-19.478
1976	6.871	0,4	50.994	1	57.865	-44.123
1977	14.105	0,8	40.864	0,7	54.969	-26.759
1978	11.358	0,5	21.867	0,5	33.225	-10.509

12 Selami Gözenç, *Avrupa Ülkeler Coğrafyası I Akdeniz Avrupası ve Balkan Ülkeleri*, s. 206-207.

13 Age., s. 208.

14 Bulgaristan Ekonomi Bakanlığı, <http://www.mi.government.bg/en/themes-c230.html> [Erişim tarihi: 21.03.2019].

1979	7.625	0,3	78.341	1,5	85.966	-70.716
1980	12.386	0,4	135.366	1,7	147.752	-122.980
1981	9.906	0,2	57.484	0,6	67.390	-47.578
1982	17.116	0,3	59.999	0,7	77.115	-42.883
1983	20.272	0,4	99.540	1,1	119.812	-79.268
1984	24.123	0,3	121.124	1,1	145.247	-97.001
1985	7.700	0,1	98.754	0,9	106.454	-91.054
1986	14.882	0,2	41.474	0,4	56.356	-26.592
1987	14.488	0,1	9.363	0,1	23.851	5.125
1988	28.121	0,2	15.712	0,1	43.833	12.409
1989	26.723	0,2	3.296	0	30.019	23.427

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İstatistik Göstergeler 1923-2013, s. 454-468.

Ticari ilişkiler ve ticaret hacmi iki ülke tarafından devamlı arttırılmak istense de mevcut gerilimli siyasi koşullar, ayrıca Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığa karşı uygulanan baskıcı ve asimilasyona dayalı tutumlar iki ülke arasındaki ilişkilerin 1990 yılına kadar iyileşmesinin önündeki en önemli engelleri oluşturmuştur. Özellikle de 1984-1989 yılları arasında Bulgarların, Türk azınlığa karşı başlatmış oldukları baskı ve şiddete dayalı politika Türk kamuoyunda geniş bir yer bulmuş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin siyasi açıdan kopmasına, ticari anlamda da zayıflamasına neden olmuştur.

1969-1989 yılları arasında Bulgaristan ile karşılıklı ticaretimizin değerlendirildiği Tablo 1 incelenecek olursa ilk ve son yıllar haricinde ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmekle birlikte ikili ticaret dengesi genellikle Türkiye'nin aleyhine gelişme gösterdiği görülür. Bulgaristan'a olan ihracat miktarı yine bu devrede en fazla 28 milyon dolar olmuş ve bu miktarın toplam ihracatımız içerisindeki payı ise yalnızca %2 dolaylarında kalmıştır. Aynı şekilde ithalatta ise en yüksek miktar 135 milyon dolar olmuş ve toplam ihracatımız içerisinde %17'lik bir dilime denk gelmiştir.

Türkiye ödemeler dengesinde sürekli olarak açık vermiştir. Bunun en önemli nedeni; iki ülkenin tarım ürünleri ticaretinde benzerlik olmasına karşın Bulgaristan'ın elektrik enerjisi başta olmak üzere, makine ve donanımları, yapay gübre, sudkostik, cam, kimyasal maddeler ve seramik gibi yüksek değerli mallar satarak, Türkiye'den turunçgiller, pamuk, fındık, küspe, dokuma, bor tuzları, buzdolabı, deri ve zeytin gibi daha düşük değerlikte ürünler alması neticesinde ikili ticaret Türkiye'nin aleyhine gelişme göstermiştir.¹⁵

1990-2008 yılları arasında Bulgaristan'a olan ihracatımız devamlı olarak artmıştır. 1990 yılında 10,3 milyon dolar olan ihracat miktarı, 2008 yılında yaklaşık 200 kat artış göstererek 2,1 milyar dolara erişmiştir. 1990 yılında Bulgaristan'ın %0,1 olan toplam ihracat içerisindeki payı 2007 yılında %1,9'a ulaşmıştır (Tablo 2). İthalatımız ise yine aynı şekilde 1990'da 31,8 milyon dolar iken 2008 yılına gelindiğinde 1,8 milyar dolara yükselmiştir. Dönemin başında %0,1 olan Bulgaristan'ın toplam ithalatımız içerisindeki payı 2006'da %1,2'ye yükselmiştir. 2008 yılında

15 Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, s. 138.

dünyada yaşanan küresel mali ve ekonomik krizin etkileri Türkiye ile Bulgaristan'ın karşılıklı olarak ticaretini de olumsuz yönde etkilemiştir. Krizin yaratmış olduğu sancılı dönem özellikle kendini 2009 yılında hissettirmiştir. 2008 yılında Türkiye'nin Bulgaristan'a 2,1 milyar dolar olan ihracatı 2009'da yaklaşık 800 milyon dolar azalarak 1,3 milyar dolar seviyelerine gerilemiş, aynı şekilde 2008 yılında 1,8 milyar dolar olan ithalatımız ise 2009 yılına gelindiğinde yaklaşık 700 milyon dolar azalmıştır. Nitekim 2008 yılında Bulgaristan ile olan ticaret hacmimiz 4 milyar dolar seviyelerine yaklaşmışken, bir sonraki yıl bu miktar 2,5 milyar dolara düşmüştür.

Tablo 2. *Türkiye-Bulgaristan Arasındaki İhracat-İthalat Miktarı, Toplam İhracat-İthalat İçindeki Oranı, Ticaret Hacmi ve Dengesi (1990-2016) (Bin Dolar)*

Yıllar	İhracat	Toplam İhracat İçindeki Oranı (%)	İthalat	Toplam İthalat İçindeki Oranı (%)	Hacim	Denge
1990	10.366	0,1	31.880	0,1	42.246	-21.514
1991	76.069	0,6	139.912	0,7	215.981	-63.843
1992	72.233	0,5	224.542	1	296.775	-152.309
1993	86.217	0,6	243.244	0,8	329.461	-157.027
1994	133.663	0,7	195.508	0,8	329.171	-61.845
1995	183.176	0,8	402.029	1,1	585.205	-218.853
1996	156.906	0,7	362.771	0,8	519.677	-205.865
1997	175.887	0,7	408.852	0,8	584.739	-232.965
1998	213.316	0,8	367.420	0,8	580.736	-154.104
1999	233.595	0,9	295.573	0,7	529.168	-61.978
2000	252.934	0,9	465.408	0,9	718.342	-212.474
2001	299.415	1	393.516	1	692.931	-94.101
2002	380.332	1,1	508.449	1	888.781	-128.117
2003	621.685	1,3	689.462	1	1.311.147	-67.777
2004	894.326	1,4	959.471	1	1.853.797	-65.145
2005	1.179.313	1,6	1.190.079	1	2.369.392	-10.766
2006	1.568.006	1,8	1.663.425	1,2	3.231.431	-95.419
2007	2.060.171	1,9	1.951.656	1,1	4.011.827	108.515
2008	2.151.534	1,6	1.840.008	0,9	3.991.542	311.526
2009	1.385.544	1,4	1.116.902	0,8	2.502.446	268.642
2010	1.497.384	1,3	1.702.534	0,9	3.199.918	-205.150
2011	1.622.777	1,2	2.474.621	1	4.097.398	-851.844
2012	1.684.989	1,1	2.753.650	1,2	4.438.639	-1.068.661
2013	1.971.247	1,3	2.760.303	1,1	4.731.550	-789.056
2014	2.040.157	1,3	2.846.185	1,2	4.886.341	-806.028
2015	1.675.928	1,2	2.254.180	1,1	3.930.108	-578.252
2016	2.383.500	1,7	2.142.523	1,1	4.526.023	240.977

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, s. 454-467. 2013 yılı sonrası için bk. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

2009-2016 yılları arasındaki ticari verileri değerlendirdiğimizde Bulgaristan'ın bu dönemde de dış ticaret fazlasının olduğu görülmektedir (Tablo 2). Bulgaristan, Türkiye'ye daha çok ürün ihraç ederek daha az ürün ithal etmiştir. Bunun en önemli nedeni Bulgaristan'ın 2007 yılında Avrupa Birliği'ne üye olmasıyla birlikte ticaretini de daha çok Avrupa Birliği ülkeleriyle yapması gösterilebilir. 2009 ve 2016 yılları haricinde dış ticaret dengesi Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde gelişmiştir. Özellikle 2012 yılında Bulgaristan ile olan dış ticaretimiz tarihi bir dönem yaşamış ve Cumhuriyet döneminin en fazla dış ticaret açığı verilmiştir. 2012'ye kadar düzenli şekilde artan dış ticaret açığımız bu yılda en üst noktaya eriştikten sonra kademeli olarak azalmış ve 2016 yılına gelindiğinde Bulgaristan ile olan dış ticaret dengesi Türkiye'nin lehine olacak şekilde gelişmiştir.

İki ülke ticaretinde önemli rol oynayan ürünlere baktığımız zaman Türkiye daha çok Bulgaristan'a örme eşya ve giyim eşyaları, kazanlar, makineler, mekanik cihazlar, plastik ürünleri, elektrikli makineler ve cihazlar, motorlu kara taşıtları ve bunların parçaları, metal cevherleri ve demir-çelik ihraç etmektedir. Bulgaristan'dan ise mineral yağlar ve mineral yakıtlar, orman ürünleri, elektrikli makineler ve cihazlar, ayçiçeği tohumu, plastik ve kurşun, bakır ithal etmektedir. 2016 yılı verilerine göre Bulgaristan, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında yirmi dördüncü sırada yer alırken, ithalat yaptığı ülkeler içerisinde ise yirmi altıncı sırada gelmektedir. Aynı şekilde Bulgaristan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında Türkiye dördüncü sırada yer alıp, ithalat yaptığı ülkeler içerisinde de beşinci sıradadır.

2. Madde Gruplarına Göre Türkiye-Bulgaristan Dış Ticaretinin Gelişimi

Türkiye ile Bulgaristan'ın dış ticaretine ilişkin Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınmış toplam 99 adet ticaret faslı kendi içerisinde sınıflandırılarak 18 ana grup oluşturulmuş, ihracat ve ithalat verileri 1969-2016 yılları arasında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 3. 1969-2016 Yılları Arasında Bulgaristan'a Madde Gruplarına Göre Yapılan Toplam İhracat, İthalat ve Denge (\$)

MADDE GRUPLARI	İHRACAT	İTHALAT	DENGE
Canlı Hayvanlar ve Hayvansal Ürünler	27.972.196	156.100.197	-128.128.001
Bitkisel Ürünler	1.281.702.822	2.432.160.580	-1.150.457.758
Hayvansal ve Bitkisel Katı ve Sıvı Yağlar	51.611.948	148.057.980	-96.446.032
Gıda Sanayi Müstahzarları	903.411.489	567.481.745	335.929.744
Mineral Maddeler	1.509.934.697	6.883.761.068	-5.373.836.371
Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri	1.146.925.848	2.874.105.529	-1.727.179.681
Plastikler, Kauçuk ve Bunların Mamulleri	2.423.483.112	1.177.456.979	1.246.026.133
Deriler, Köseleler, Kürkler ve Bu Maddelerden Mamul Eşya, Saraciye Eşyası, Çantalar	171.181.195	213.772.660	-42.591.464
Ahşap ve Ahşap Eşya, Odun Kömür ve Mantardan Eşya Hasırdan Sazdan veya Örölmeye Elverişli Maddelerden Mamuller	177.401.139	1.236.901.741	-1.059.500.602

Odun ve Diğer Lifli Selülozik Maddelerin Hamurları; Karton, Kâğıt Döküntüleri	700.974.444	459.479.179	241.495.265
Dokumaya Elverişli Maddeler ve Bunlardan Mamul Eşya	5.670.339.989	940.079.396	4.730.260.593
Ayakkabılar, Şemsiyeler, Bastonlar, Kemerler, Tüylar, Yapma Çiçek	237.645.467	11.648.983	225.996.484
Taş, Alçı, Çimento, Amyant, Mika, Eşya, Seramik Mamulleri Cam ve Cam Eşya	759.719.539	460.879.016	298.840.523
İnci, Kıymetli Taş, Metal Mamuller ve Madeni Para	66.519.880	233.256.531	-166.736.651
Adi Metaller ve Adi Metallerden Eşya	4.494.834.402	11.053.666.217	-6.558.831.815
Makineler ve Mekanik Cihazlar; Elektrikli Makine ve Cihazlar; Bunların Aksam ve Parçaları	3.548.601.594	2.009.517.683	1.539.083.911
Nakil Vasıtaları	1.543.605.779	177.341.271	1.366.264.508
Optik Aletler ve Cihazlar, Fotoğrafçılık, Sinema, Ölçü Kontrol, Ayar Alet ve Cihazlar, Müzik Aletleri, Silahlar ve Mühimmat, Muhtelif Mamul Eşya ve Sanat Eserleri, Koleksiyonlar, Antikalar	552.169.358	234.106.674	318.062.684
TOPLAM		31.269.773.429	-6.001.748.531

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.

Tablo 3'te de görüldüğü gibi Türkiye ve Bulgaristan arasında birçok ürünün ticareti gerçekleşmesine rağmen her üründe ihracatın ithalatı yeterince karşılamadığını söyleyebiliriz. Türkiye, 18 madde grubunun yarısında Bulgaristan'a yaptığı ticarete fazla vermiştir. Özellikle de dokumaya elverişli madde ve bunlardan mamul eşya ürün grubu Türkiye'nin 47 yıl boyunca Bulgaristan'a olan ihracatında en önemli kalemi teşkil etmiştir. Toplamda 5.670.339.989 dolar ihracat, 940.079.396 dolar ithalat gerçekleştirilmiş ve 4.730.260.593 dolar kâr elde edilmiştir. Diğer yandan Türkiye diğer dokuz ürün grubunda ise dış ticaretinde açık vermiştir. Türkiye'nin dış ticaretinde en fazla açık verdiği maddeler, adi metaller ve adi metallerden eşyalar oluşturmaktadır. Bu madde grubu içerisinde toplamda 4.494.834.402 dolar ihracat, 11.053.666.217 dolar ithalat yapmış ve neticede dış ticaretinde 6.558.831.815 dolar açık vermiştir. Bütün ürün gruplarına ait ihracat ve ithalat rakamları toplandığında ise Türkiye, 47 yıllık süreçte Bulgaristan'a karşı ticaretinde 25.268.034.898 dolar ihracat, 31.269.773.429 dolar ithalat gerçekleştirmiş olup 6.001.748.531 dolar açık vermiştir.

Aşağıda 1969-2016 yılları arasında Türkiye'nin Bulgaristan'a en fazla ihracat yaptığı ilk üç madde grubu (dokumaya elverişli maddeler ve bunlardan elde edilen mamul eşyalar; adi metaller ve adi metallerden eşyalar; makineler ve mekanik cihazlar, elektrikli makine ve cihazlar ile bunların aksam ve parçaları) ile Bulgaristan'dan en fazla ithalatı yapılan ilk üç ürün grubuna (adi metaller ve adi metallerden eşyalar; mineral maddeler; kimya sanayisi ve buna bağlı sanayi ürünleri) yer verilecektir.

2.1. Dokumaya Elverişli Maddeler ve Bunlardan Mamul Eşya

Bu bölümde yer alan ürünler; yün, kıl, at kılı vb. iplik ve dokumalı bitkisel lifler, pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat, kâğıt ipliği ve dokumaları, dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler,

sentetik suni devamsız lifler, vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri, halılar ve diğer dokumaya elverişli maddelerdir.¹⁶

Bulgaristan'a bu grupta yapmış olduğumuz ihracat ilk olarak 1969 yılında 524.012 dolar ile gerçekleşmiş olup, 1991 yılına kadar inişli çıkışlı bir görünüm arz etmiştir (Tablo 4). Bulgaristan ile olan ilişkilerimizdeki dalgalanma bu sektörde de kendisini hissettirmiş, dolayısıyla Türkiye çok güçlü olduğu bu grupta istediği değerlere ulaşamamıştır. Yalnızca 1983 yılında 5,3 milyon dolar ve 1988 yılında ise 4 milyon dolarlık satışlar en yüksek değerleri oluşturmuştur.

Tablo 4. 1969-2016 Yılları Arasında Türkiye'nin Bulgaristan'a Dokumaya Elverişli Maddeler ve Bunlardan Mamul Eşya İhracatı (\$)

Yıllar	İhracat	Yıllar	İhracat
1969	524,012	1985	529,658
1970	1.077.522	1986	1.925.422
1971	9,518	1987	2.221.886
1972	860,58	1988	4.061.846
1973	728	1989	1.852.069
1974	0	1990	1.247.038
1975	0	1991	12.240.500
1976	18,925	1992	8.837.017
1977	23,347	1993	7.146.040
1978	31,65	1994	11.778.075
1979	86,15	1995	47.004.795
1980	1.289.583	1996	29.727.394
1981	992,3	1997	40.448.250
1982	3.712.721	1998	74.871.564
1983	5.321.836	1999	84.762.619
1984	2.756.008	2000	72.713.545
2001	83.901.608	2009	263.329.774
2002	110.225.019	2010	309.444.045
2003	168.491.351	2011	326.506.720

- 16 Fasil 51: Yün, kıl, at kılı ve bunların iplik ve dokumaları.
 Fasil 52: Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat.
 Fasil 53: Dokumaya elverişli bitkisel lifler, kâğıt ipeği ve dokumaları.
 Fasil 54: Dokumaya elverişli suni ve sentetik lifler.
 Fasil 55: Sentetik ve suni devamsız lifler.
 Fasil 56: Vatka, keçe, dokunmamış mensucat, özel iplik, sicim ve mamulleri.
 Fasil 57: Halılar ve diğer dokumaya elverişli maddeden yer kaplamaları.
 Fasil 58: Özel dokunmuş mensucat, dantela, duvar halıları, işlemeler.
 Fasil 59: Emdirilmiş, sıvanmış, kaplanmış mensucat, bunlardan teknik eşya.
 Fasil 60: Örme eşya.
 Fasil 61: Örme giyim eşyası ve aksesuarları.
 Fasil 62: Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları.
 Fasil 63: Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar.

2004	202.934.385	2012	359.766.389
2005	268.574.618	2013	399.659.870
2006	390.771.193	2014	391.952.270
2007	337.322.586	2015	391.286.021
2008	358.103.121	2016	889.271.149

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.¹⁷

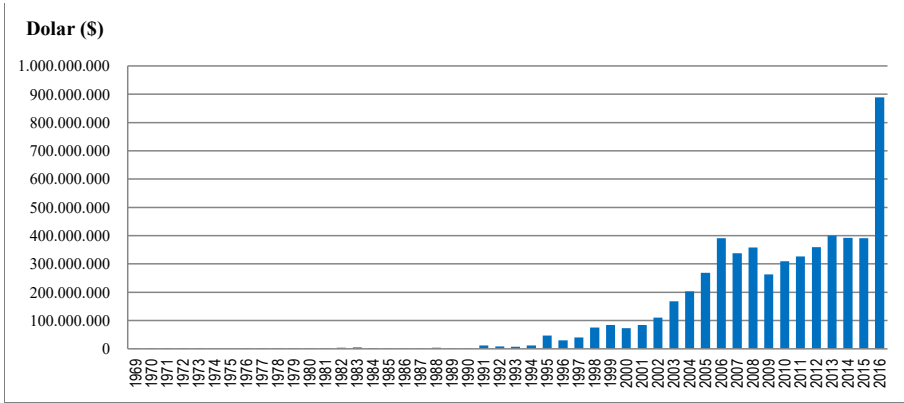
“1980 yılından sonra uygulanan, serbest piyasa ekonomisine dayalı dışa açılma ve ihracatı teşvik politikalarıyla tekstil ve hazır giyim ihracatı önemli oranda artmış ve ihracatın en önemli kalemi haline gelmiştir. 1990'lara gelindiğinde ise toplam ihracat içinde sektörün payı %40'lara ulaşmıştır.”¹⁸. 1991 yılı Türkiye'nin Bulgaristan'a yapmış olduğu dış satışlarda yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu dönemden itibaren satışlarımız önemli oranlarda ivme kazanarak yüksek değerlere ulaşmıştır. 1991'de 12,2 milyon dolar civarında olan ihracatımız 4 yıl sonrasında yaklaşık 4 kat artarak 47 milyon dolar seviyelerine, 1999'da ise 84,7 milyon dolara kadar yükselmiştir.

2000'li yıllardan itibaren ise Bulgaristan'a olan ihracatımız yine artarak seyretmiş 2002'de ilk defa ihracatımız 100 milyon doların üzerine çıkmıştır. 2004 yılına geldiğimizde dış satış 202,9 milyon dolara, 2006'da ise 390 milyon dolar seviyelerine kadar yükselmiş fakat bu hızlı artış sürekli olmamıştır. 2008 krizinden bu sektör olumsuz etkilenmiş ve Türkiye'nin yapmış olduğu ihracat 263,3 milyon dolara kadar gerilemiştir. Krizin etkileri bir sonraki yıl da çabuk atlatılmış ve 2010 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %17'lik bir artışla 309,4 milyon dolara yükselmiştir. 2010 yılından itibaren ihracatımız 300 milyon doların altına inmemiş, hatta 2013 yılında neredeyse 400 milyon dolar seviyelerine kadar ulaşmıştır (Grafik 1).

2016 yılında Türkiye'nin tekstil sektörü ihracatında %13,9'luk pay ile Almanya ilk sırada yer alırken, onu %9,1 ile İngiltere, %7,8 ile İspanya, %5,2 ile İtalya ve %4,5 ile Amerika Birleşik Devletleri izlemektedir. Avrupa Birliği'nde yer alan ülkelerin ticaretimizde büyük rol oynadığını söyleyebiliriz. Buna göre sadece bu beş ülke toplam tekstil ihracatının %40,5'lik kısmını teşkil etmektedir. 2016 yılı ihracatımızda bir önceki yıla oranla pazar payımızın en çok azaldığı ülke İngiltere olurken, en fazla artış gösteren ülke ise %127,3 ile Bulgaristan olmuştur. Bulgaristan, 2015 yılında tekstil ihracatımızın %1,5'luk kısmını oluştururken 2016 yılında payını %3,4'lere kadar çıkarmıştır.

17 <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

18 Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, *Türkiye Tekstil Sektörü ve Bursa*, Bursa 2018, s. 3.

Grafik 1. 1969-2016 yılları arasında Türkiye'nin Bulgaristan'a dokumaya elverişli maddeler ve bunlardan mamul eşya ihracatı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.¹⁹

2.2. Makine ve Mekanik Cihazlar, Elektrikli Makine ve Cihazlar, Bunların Aksam ve Parçaları

Bu grupta Bulgaristan'a ihraç edilen ürünler arasında nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar, alet, parça elektrikli makine ve cihazlar ile aksam parçaları yer almaktadır.²⁰

Bu kalemde Bulgaristan'a yapmış olduğumuz ihracat ilk olarak 1970 yılında 69.635 dolar ile gerçekleşmiştir (Tablo 5). Bu yıldan sonra çoğu yılda dış satış gerçekleştirilmemiş olup mevcut satışlarımız da çok düşük düzeylerde kalmıştır. 1990'a kadar olan süreçte Bulgaristan'a yapmış olduğumuz ihracatımızın toplamı 1 milyon doları bile geçememiştir. Bulgaristan ile olan ticaretimizde asıl sıçrama 1990 yılından sonraki dönemlerde net bir şekilde gözlemlenmektedir (Grafik 2). 1991 yılına gelindiğinde yapmış olduğumuz ihracat bir önceki yıla göre yaklaşık olarak 30 kat artarak 12,5 milyon dolara kadar yükselmiştir. Bir sonraki yılda da 16,7 milyon dolar olan ihracatımız devamındaki yıllarda inişli çıkışlı bir görünüme sahip olmuşsa da 1997 yılındaki 9,8 milyon dolarlık satış haricinde hiçbir dönemde 10 milyon doların altına inmemiştir. 1990 sonrasında Bulgaristan'a artan ihracatımız asıl olarak kendini 1998'den itibaren göstermektedir. 1998'de 17,1 milyon dolar olan satışımız, 2003'e geldiğimizde %683 oranında artarak 134 milyon dolar, 2005 yılında 197,6 milyon dolar, 2006 yılında 239,6 milyon dolar, 2007'de 299,9 milyon dolara çıkararak büyük bir ivme kazanmıştır. 2008 yılında bir önceki yıla göre ihracatımız yaklaşık 8 milyon dolar azalmasına karşın 291,7 milyon dolar seviyelerinde seyretmiştir.

¹⁹ <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

²⁰ Fasil 84: Kazan makina ve cihazlar, aletler; bunların aksam ve parçaları.

Fasil 85: Elektrikli makina ve cihazlar, aksam ve parçaları.

Tablo 5. 1969-2016 Yılları Arasında Türkiye'nin Bulgaristan'a Makine ve Mekanik Cihazlar, Elektrikli Makine ve Cihazlar ile Bunların Aksam ve Parçaları İhracatı (\$)

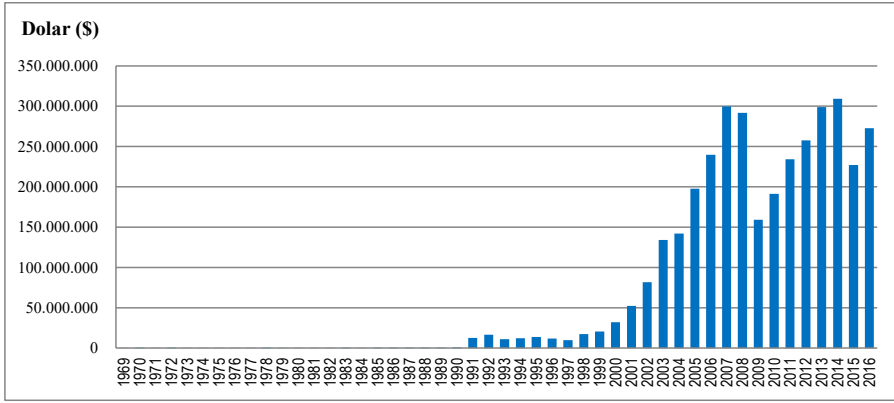
Yıllar	İhracat	Yıllar	İhracat
1969	0	1993	11.018.624
1970	69.635	1994	12.045.808
1971	0	1995	13.926.633
1972	375	1996	11.900.624
1973	0	1997	9.891.150
1974	0	1998	17.153.276
1975	0	1999	20.660.074
1976	0	2000	32.192.648
1977	0	2001	52.109.536
1978	2.590	2002	81.679.147
1979	0	2003	134.012.652
1980	0	2004	142.232.310
1981	0	2005	197.602.792
1982	0	2006	239.694.965
1983	915	2007	299.901.529
1984	0	2008	291.721.687
1985	240	2009	159.238.243
1986	76.264	2010	191.265.609
1987	11.591	2011	234.154.107
1988	128.625	2012	257.782.831
1989	140.296	2013	299.061.647
1990	438.335	2014	309.115.031
1991	12.574.694	2015	227.179.137
1992	16.715.896	2016	272.902.078

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.²¹

Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesiyle birlikte makine ve elektrikli ev aletleri sanayimiz çok yoğun rekabet koşulları ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca yine bu çerçevede sanayi ürünlerinin ticaretinde uygulanan gümrük vergilerinin sıfırlanması neticesinde Türkiye artan rekabeti ürün kalitesinin ve çeşitliliğinin gelişmesi yönünde kendi lehine çevirmiş, bugün kendi tasarım ve teknolojilerini yaratarak dışarıya teknoloji transfer edecek düzeye gelmiştir.²²

21 <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim Tarihi: 15.11.2018].

22 T.C. Ekonomi Bakanlığı, İhracat Genel Müdürlüğü Otomotiv, Makine, Elektrik ve Elektronik Ürünler Daire Başkanlığı, *Sektör Raporları*, Ankara 2016, s. 2-5.

Grafik 2. 1969-2016 yılları arasında Türkiye'nin Bulgaristan'a makine ve mekanik cihazlar, elektrikli makine ve cihazlar ile bunların aksam ve parçaları ihracatı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.²³

2.3. Adi Metaller ve Adi Metallerden Eşya

Adi metaller ve adi metallerden oluşan eşyaların oluşturduğu bu bölüm demir-çelik, demir-çelikten eşya, nikel ve nikelden eşya, alüminyum ve alüminyumdan eşya, bakır ve bakırdan eşya, kurşun ve kurşundan eşya, çinko ve çinkodan eşya, kalay ve kalaydan eşya, diğer adi metaller; adi metallerden bıçakçı eşyası, sofrta takımı gibi ürünlerden meydana gelmiştir.²⁴

Bulgaristan'a bu kısımda yapmış olduğumuz satışlarımız ilk olarak 1974 yılında 642.331 dolar ile başlamış ve bu yılı takiben yapılan ihracat değerleri 1 milyon doların altında kalmıştır (Tablo 6). 1984 yılında ise 4,2 milyon dolarlık ihracatımız Bulgaristan'a 1990 yılı öncesinde yaptığımız en yüksek miktarı oluşturmaktadır. 1990 yılından sonra Bulgaristan'ın geçirdiği rejim değişikliği beraberinde Türkiye ile olan ilişkilerine de canlılık getirmiştir. 1991'de 1,1 milyon dolar olan ihracat 1995 yılında 9,5 milyon dolara, 2000'de 21,2 milyon dolara ve 2003 yılında ise 65,9 milyon dolara kadar yükselmiştir. Bu yükseliş özellikle de kendisini 2003-2007 arasında yaklaşık 8,5 kat artış ile göstermiş ve rekor düzeylere erişmiştir (Grafik 3). Bu aralıkta bu denli yüksek artışların en önemli nedeni demir-çelik, bakır ve alüminyum ihracatlarında yaşanan artıştır. 2004'te 156

23 <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim Tarihi: 15.11.2018].

24 Fası 72: Demir ve çelik.
 Fası 73: Demir veya çelikten eşya.
 Fası 74: Bakır ve bakırdan eşya.
 Fası 75: Nikel ve nikelden eşya.
 Fası 76: Alüminyum ve alüminyum eşya.
 Fası 78: Kurşun ve kurşundan eşya.
 Fası 79: Çinko ve çinkodan eşya.
 Fası 80: Kalay ve kalay mamulleri.
 Fası 81: Diğer adi metaller, sermetler, bunlardan eşya.
 Fası 82: Adi metallerden aletler, bıçakçı eşyası, sofrta takımları.
 Fası 83: Adi metallerden çeşitli eşya.

milyon dolar, 2005'te 238,6 milyon dolar, 2006'da 317,6 milyon dolar ve de 2007 yılındaki 540,5 milyon dolarlık satışların 3/4'ten fazlasını yalnızca bu ürünler ve onlardan elde edilen eşyalar teşkil etmektedir.

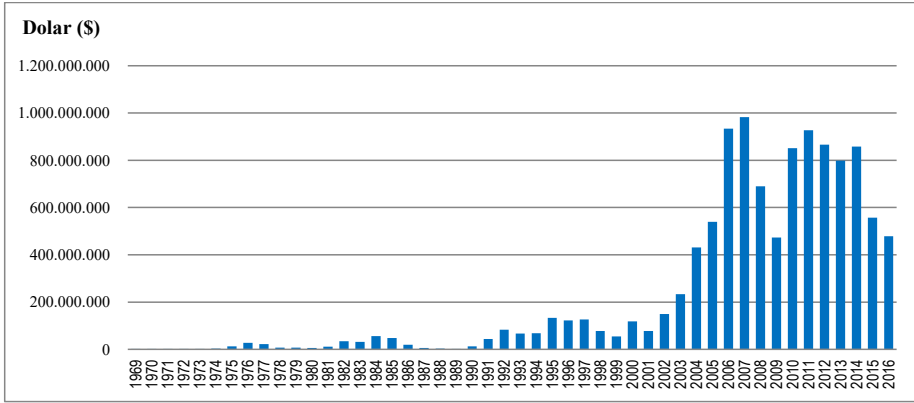
Tablo 6. 1969-2016 Yılları Arasında Türkiye'nin Bulgaristan'a Adi Metallerden Eşya İhracatı (\$)

Yıllar	İhracat	Yıllar	İhracat
1969	0	1993	2.152.586
1970	0	1994	5.296.977
1971	0	1995	9.575.885
1972	0	1996	8.244.988
1973	0	1997	11.269.385
1974	642.331	1998	10.834.169
1975	866.681	1999	15.757.275
1976	968.678	2000	21.227.658
1977	0	2001	19.897.067
1978	487.674	2002	29.457.226
1979	792.843	2003	65.903.668
1980	612.944	2004	156.003.632
1981	147.500	2005	238.678.927
1982	215.586	2006	317.667.226
1983	552.331	2007	540.524.146
1984	4.244.636	2008	495.605.296
1985	0	2009	236.323.449
1986	1.877.966	2010	239.534.168
1987	2.684.746	2011	297.449.113
1988	1.599.565	2012	346.219.102
1989	4.221.814	2013	373.382.838
1990	596.203	2014	398.584.701
1991	1.164.692	2015	298.922.012
1992	2.524.422	2016	332.122.296

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.²⁵

Türkiye'de üretim yapan firmaların kapasitelerinin ve teknolojik donanımlarının yüksek olması, otomotiv, beyaz eşya, gemi inşası, inşaat gibi sektörlerin gelişimi, coğrafi konumunun sağladığı lojistik avantajlar, Avrupalı üreticilere oranla düşük imalat fiyatları ve Avrupa standartlarında üretim yapılması bu sektörün avantajlı yanlarını oluşturmaktadır. Diğer yandan ise enerji ile birlikte girdi maliyetlerinin yüksekliği ve en önemlisi de ham madde ihtiyacının büyük bir kısmının ithalat yoluyla karşılanması bu sektördeki dezavantajlı yönleri oluşturmaktadır.

25 <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

Grafik 3. 1969-2016 yılları arasında Türkiye'nin Bulgaristan'a adi metallere eşya ihracatı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.²⁶

Bulgaristan'dan bu grup içerisindeki alımlarımız ilk olarak 1969 yılında 556.460 dolar ile başlamış ve günümüze kadar kesintisiz olarak süregelmiştir (Tablo 7). 1990 öncesi dönemde Bulgaristan'dan aldığımız bütün ürünleri değerlendirdiğimizde en fazla alımların bu ürün grubunda olduğu görülmektedir. Türkiye'nin hızla gelişen bir ülke olması beraberinde inşaat, altyapı, otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinde yatırımların fazla olmasına neden olmuştur. Ham madde üretiminin iç ve dış pazardaki talebi karşılayamaması neticesinde Türkiye başta Bulgaristan olmak üzere dünyadaki diğer ülkelerden önemli alımlar yapmaktadır. 1990 öncesi dönemde Bulgaristan'dan yapılan alımlarda en fazla ödeme 1984 yılında 56,5 milyon dolar ile gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki ithalatımızın dalgalanmasının en temel nedeni iki ülke arasında yaşanan siyasi gerilimlerdir. Örneğin, 1989 yılında Bulgaristan'ın, Türklere yönelik baskıcı ve asimilasyona dayalı politikası beraberinde ticari ilişkilerde bozulmayı da getirmiştir. 1989 yılındaki alımlarımızın 177.867 dolara kadar düşmesi buna kanıt oluşturmaktadır. Bu düşüş Bulgaristan'dan 1969-2016 yılları arası yapmış olduğumuz alımların en alt noktasını oluşturmaktadır.

Tablo 7. 1969-2016 Yılları Arasında Türkiye'nin Bulgaristan'dan Adi Metallerden Eşya İthalatı (\$)

Yıllar	İthalat	Yıllar	İthalat
1969	556.460	1993	67.360.613
1970	742.263	1994	68.436.135
1971	1.754.926	1995	133.669.396
1972	651.867	1996	122.910.758
1973	1.386.831	1997	126.763.446
1974	2.862.603	1998	78.105.475
1975	12.976.886	1999	54.926.811

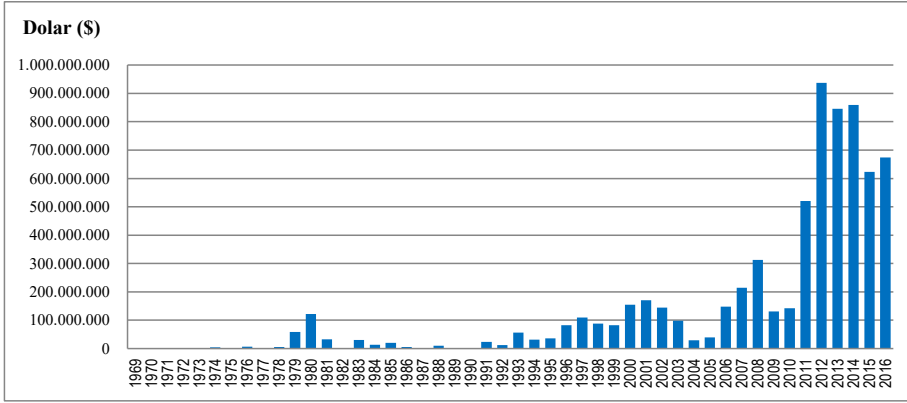
²⁶ <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

1976	26.930.458	2000	117.706.598
1977	21.631.146	2001	77.022.399
1978	7.268.003	2002	149.622.819
1979	7.775.124	2003	233.939.802
1980	5.690.468	2004	430.785.623
1981	11.075.815	2005	539.546.934
1982	33.627.058	2006	933.522.702
1983	31.256.972	2007	982.721.836
1984	56.599.565	2008	689.929.585
1985	47.551.092	2009	472.925.092
1986	19.023.341	2010	850.922.931
1987	5.617.733	2011	927.307.349
1988	2.440.680	2012	866.096.881
1989	177.867	2013	798.999.018
1990	12.690.844	2014	857.464.857
1991	43.853.135	2015	557.474.353
1992	83.039.206	2016	478.324.461

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.²⁷

Bulgaristan'ın komünizmden liberal ve dışarıya açık bir sisteme geçmesi beraberinde ilişkilerimizde de yeni bir sayfa açmıştır. 1969-1990 arasındaki yıllarda 60 milyon doları geçmeyen alımlarımız 1990'dan sonra hızlı bir şekilde artarak 1992 yılına gelindiğinde 83 milyon dolar seviyelerine kadar yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda artış ve azalışlar olmasına rağmen ibre genel olarak artış yönünde seyretmiştir. 1995'te ilk defa alımlarımız 100 milyon doların üzerinde olmuş, onu takip eden yıllarda azalmalar olmasına karşın 2001 yılından itibaren düzenli bir artış olmuştur. 2001'de 77 milyon dolar olan ithalat değeri 2002'de 149,6 milyon dolara, 2003'te 233,9 milyon dolara, 2004'te 430,7 milyon dolara, 2005'te 539 milyon dolara ve 2007'de ise 982,2 milyon dolara kadar yükselmiştir (Grafik 4). 2001'den sonraki yıllarda ithalatın bu denli artmasının en önemli nedeni Türkiye'nin inşaat, altyapı, otomotiv ve beyaz eşya sektörlerinde yaptığı atılımlardır. Bu sektörlerde ham maddeyi ithal malların oluşturması sanayinin temel girdilerinin ithal mallar olmasına neden olmuştur.

²⁷ <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

Grafik 4. 1969-2016 yılları arasında Türkiye'nin Bulgaristan'dan adi metallere eşya ithalatı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.²⁸

Türkiye'nin Bulgaristan'dan yapmış olduğu alımlarda bilhassa 2005-2008 arası dönemde yassı çeliğin çok önemli paya sahip olduğu görülmektedir. 2007'de 305 milyon doları bulan yassı çelik alımı sonraki yıllarda giderek azalarak 2016'da 10 milyon dolara kadar gerilemiştir. "Bu alımların azalmasının en temel nedeni Türkiye'de İSDEMİR'in yassı çelik üretimine başlamasıdır. Uzun yıllar Türkiye'nin en temel problemlerinden biri olan yassı çelik üretimindeki dengesizlikler nispeten önemli ölçülerde giderilerek, sektörde yurt içi tüketiminin üzerinde bir üretim kapasitesine erişilmiştir."²⁹

2007 yılından sonra Bulgaristan'dan yapılan alımlarda önemli düşüşler görülmüştür. 2009 yılında alımlarımız 2007'ye oranla neredeyse yarı yarıya azalarak 472,9 milyon dolara gerilemiştir. Bu gerilemede en temel faktör diğer ürün gruplarında da olduğu üzere küresel ekonomik krizin etkileridir. Krizin etkilerinden sonra alımlarda tekrar artışlar görülmüş, 2010'da 850,9 milyon dolara, 2011'de ise 927,3 milyon dolara çıkmıştır. Bu dönemde bu denli alımlar yapılmasının nedeni daha önce düşük miktarlarda seyreden dökme demirin, demirin veya çeliğin döküntü ve hurdaları veya bunların eritilmesi ile elde edilmiş külçelerde görülen yüksek artışların yanı sıra 2007'de yalnızca 40 milyon dolar olan rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımlarının (ham) 2010'da 412,9 milyon dolara, 2011'de 502,5 milyon dolara ve 2014 yılında ise 510,8 milyon dolara kadar yükselmesidir. Bulgaristan'dan yapmış olduğumuz alımlarda daha önceleri demir-çelik ürünleri ilk sıralarda yer alırken, son yedi yılda bakır ürünlerinin alımı ilk sıralarda yer almaktadır.

28 <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

29 T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü, *Türkiye Demir-Çelik ve Demir Dışı Metaller Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2012-2016*, Ankara 2012, s. 20.

2.4. Mineral Maddeler

Bulgaristan'dan ithal edilen mineral maddeler; tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, metal cevherleri, cüruf ve kül, mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler ile mineral mumlardır.³⁰

Bulgaristan'dan mineral maddeler grubunda yapmış olduğumuz ilk alım 1969 yılında 208.932 dolar ile başlamıştır (Tablo 8). 1979'da bu alım 58.222.142 dolara, 1980'de ise 122.253.269 dolara kadar yükselmiştir. Genel olarak ithalatımız bazı dönemler azalsa da Bulgaristan için Türkiye çok önemli bir pazar olmuştur. Özellikle de 2006 yılından itibaren alımlarımız 2008'de yaşanan küresel ekonomik kriz haricinde katlanarak devam etmiş, 2011 yılında 520 milyon dolar civarına, 2012 yılında ise 937 milyon dolar seviyelerine kadar yükselmiştir (Grafik 5). Son yıllarda alımlarımızda azalma eğilimi olsa dahi hala çok yüksek miktarlarda alımlar yapılmaktadır.

Tablo 8. 1969-2016 Yılları Arasında Türkiye'nin Bulgaristan'dan Mineral Maddeler İthalatı (\$)

Yıllar	İthalat	Yıllar	İthalat
1969	208.932	1993	56.936.907
1970	11.506	1994	31.192.843
1971	0	1995	36.132.703
1972	9.555	1996	82.257.726
1973	0	1997	109.424.472
1974	4.851.759	1998	88.244.338
1975	1.283.127	1999	82.002.747
1976	6.870.657	2000	154.989.688
1977	1.349.385	2001	170.099.611
1978	5.753.657	2002	144.113.050
1979	58.222.142	2003	98.736.166
1980	122.253.269	2004	29.748.700
1981	33.072.298	2005	39.732.494
1982	47.354	2006	147.427.097
1983	30.823.407	2007	213.913.064
1984	13.848.111	2008	312.675.096
1985	20.574.883	2009	131.232.293
1986	5.963.259	2010	142.379.121
1987	0	2011	520.672.631
1988	10.635.354	2012	937.421.901
1989	20.394	2013	845.247.736
1990	772.849	2014	859.091.536
1991	23.522.876	2015	623.582.729
1992	12.426.845	2016	673.984.800

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.³¹

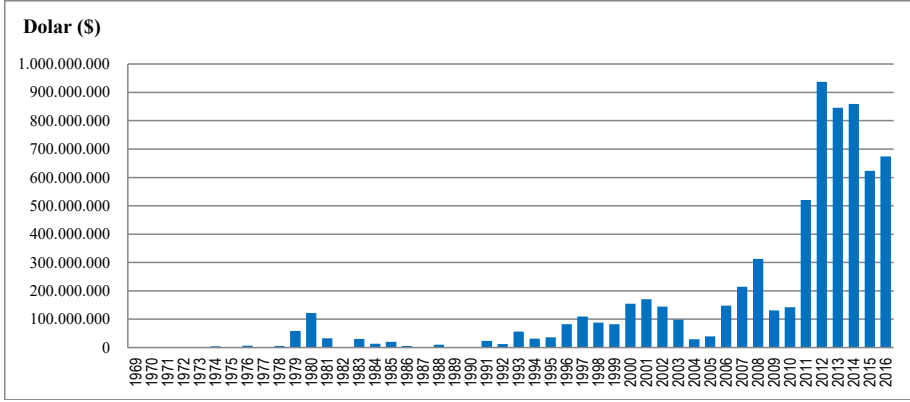
30 Fasıllar: 25: Tuz, kükürt, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento.

Fasıllar: 26: Metal cevherleri, cüruf ve kül.

Fasıllar: 27: Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve müstahsalları, mumlardır.

31 <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

Bulgaristan'dan bu ürün grubu içerisindeki ithalat payımızın bu denli yüksek olması motorin, hafif yağlar ve müstahzarları ile elektrik enerjisi alımlarının fazla olmasından kaynaklanmaktadır. 2012 yılından 2016 yılına kadar Bulgaristan'dan satın aldığımız tüm fasıllar arasında en fazla paya mineral maddeler sahip olmuştur. Bulgaristan aynı şekilde mineral yakıtlar ve mineral yağlar faslındaki ihracatının büyük bir bölümünü Türkiye ile gerçekleştirmiştir. 2014 yılında toplam ihracatının %22,6'sı, 2015 yılında %21,8'i, 2016 yılında ise %25,2'si Türkiye pazarından sağlanmıştır.

Grafik 5. 1969-2016 yılları arasında Türkiye'nin Bulgaristan'dan mineral maddeler ithalatı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.³²

Bulgaristan'ın komünist dönemden kalma çok iyi bir enerji altyapısının bulunması, ülkenin ihtiyacından çok fazla elektriğin üretilmesi, sınır komşumuz olması, ayrıca gelişen Türkiye'nin enerji açığının artması gibi etmenler birleşince enerji satışı konusunda Türkiye'yi Bulgaristan'ın en önemli pazarı konumuna getirmiştir. 2001, 2002 ve 2003 yıllarında Türkiye satın aldığı elektrik enerjisinin %90'a yakını Bulgaristan'dan temin etmiş, fakat sonraki yedi yıl boyunca herhangi bir alım olmamıştır. 2011 yılında tekrar başlayan dış alımımız 2014 yılında 200 milyon dolara yaklaşırsa da 2016 yılında 127.436.573 dolara gerilemiş ve Bulgaristan'ın ithalatımızdaki payı %60'a kadar düşmüştür.

2.5. Kimya Sanayisi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri

Bu bölümde Bulgaristan'dan ithal edilen ürünler; anorganik kimyasal müstahsallar, organik kimyasallar, eczacılık ürünleri, gübreler, debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasalar, boya, sabunlar, yıkama-yağlama maddeleri, albüminoid maddeler, tutkal, barut, patlayıcılar, fotoğrafçılık ve sinemacılıkta kullanılan eşyalar ve muhtelif kimyasal maddelerdir.³³

32 <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

33 Fasıllar: 28: İnorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler.

Fasıllar: 29: Organik kimyasal müstahsallar.

Fasıllar: 30: Eczacılık ürünleri.

Fasıllar: 31: Gübreler.

Fasıllar: 32: Debagat ve boyacılıkta kullanılan hülasa, boya, macun, sakızlar.

Bulgaristan'dan gerçekleştirdiğimiz ilk alım 1969 yılında 755.240 dolar ile başlamış, 1976 yılına kadar alımlarımız artarak devam etmiş ve aynı yıl 12.167.594 dolar seviyelerine çıkmıştır (Tablo 9). Bundan sonraki yıllarda alımlarımızda artış ve azalışlar birbirini takip etmesine karşın, Bulgaristan'dan her yıl alım yapılmıştır. Bu alımlarda özellikle 1991 yılından itibaren yukarıya doğru önemli bir ivmelenme söz konusudur. 1991 yılında 31,5 milyon dolar, 1995'te 75 milyon dolar, 2002 yılında ise 85 milyon dolar seviyelerinde alımlar gerçekleşmiştir. 2003 yılına gelindiğinde alımımız ilk defa 100 milyon dolar seviyelerinin üzerine çıkmış ve bu tarihten itibaren 2016'ya kadar 100 milyon doların altında alım gerçekleştirilmemiştir.

Tablo 9. 1969-2016 Yılları Arasında Türkiye'nin Bulgaristan'dan Kimya Sanayi ve Buna Bağlı Sanayi Ürünleri İthalatı (\$)

Yıllar	İthalat	Yıllar	İthalat
1969	755.240	1993	16.880.193
1970	1.334.165	1994	21.489.767
1971	1.506.681	1995	74.940.297
1972	2.475.440	1996	58.642.245
1973	3.623.053	1997	71.679.480
1974	5.049.840	1998	69.777.811
1975	10.595.368	1999	52.333.911
1976	12.167.594	2000	79.421.724
1977	10.269.762	2001	71.132.068
1978	6.140.390	2002	85.173.741
1979	9.693.379	2003	107.255.933
1980	5.127.344	2004	130.879.323
1981	4.098.163	2005	139.898.973
1982	15.244.514	2006	156.892.651
1983	18.619.151	2007	205.904.130
1984	19.963.792	2008	245.285.536
1985	14.268.637	2009	107.433.172
1986	3.920.982	2010	138.803.901
1987	1.626.833	2011	168.660.405
1988	1.063.815	2012	155.177.083
1989	1.263.914	2013	145.146.826
1990	3.576.731	2014	128.064.611
1991	31.518.674	2015	118.794.043
1992	34.844.701	2016	105.689.542

Fasıl 33: Uçucu yağlar, rezinoitler, parfümeri, kozmetikler vb.

Fasıl 34: Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler, yıkama-yağlama madde.

Fasıl 35: Albüminoid maddeler, tutkallar, enzimler vb.

Fasıl 36: Barut, patlayıcı maddeler, pirotekni mamulleri, kibrit vb.

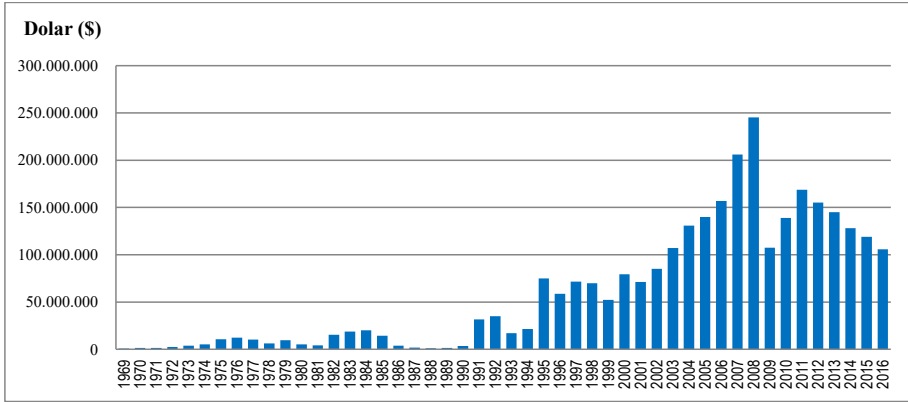
Fasıl 37: Fotoğrafçılıkta, sinemacılıkta kullanılan eşya.

Fasıl 38: Muhtelif kimyasal maddeler.

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.³⁴

Türkiye, kimya sektöründe yaklaşık 2600 kimyasal madde ve müstahzarları üretmekte ve bu üretimlerde kullanılan yöntem ile teknolojilerin bir kısmı da küresel rekabete ayak uydurabilecek seviyededir. Ancak deterjan, temizlik ürünleri ve sabun gibi sektörlerde hammadde açısından dışa bağımlı olması kimya sektörünün gelişimi için önemli bir engel teşkil etmektedir.³⁵

Bulgaristandan 2008 yılında 245.285.536 dolar ile en yüksek alım yapılmıştır (Grafik 6). 2008 yılından sonra ithalatımız genel olarak azalma eğilimine girmiş, 2016 yılında %57 oranında azalma görülmüş ve ithalatımız 105.689.542 dolar seviyelerine gerilemiştir.

Grafik 6. 1969-2016 yılları arasında Türkiye'nin Bulgaristandan kimya sanayisi ve buna bağlı sanayi ürünleri ithalatı

Kaynak: TÜİK verileri esas alınarak düzenlenmiştir.³⁶

Sonuç

Balkan Yarımadası'nda yer alan Bulgaristan, 7,1 milyon nüfusa sahip bir Avrupa ülkesidir. Bulgaristan çok çeşitli morfolojik üniteleri barındıran ve genellikle karasal iklim şartlarının hüküm sürdüğü ülkedir. Ülkenin içerisinden birçok akarsu geçmekle birlikte en önemlisini Tuna Nehri oluşturmaktadır. 2011 yılındaki genel nüfus sayımı sonucunda elde edilen verilere göre ülkenin yaklaşık olarak %85'ini Bulgarlar, %9'luk kısmını Türkler oluşturmakta olup, ülkedeki en büyük azınlık konumunda olan Türkler daha çok Kırcaali, Razgrad, Şumnu, Eski Cuma gibi illerde yaşamaktadır.

1969-1990 yılları arasındaki dönem boyunca Bulgaristan ile olan ticaret hacmimiz hiçbir dönemde 150 milyon doları geçmemiştir. Bulgaristan'da yaşayan Türklere yönelik, özellikle 1984-1989 yılları arası asimilasyon ve baskı neticesinde Bulgaristan ile ilişkilerimiz devamlı olarak

34 <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

35 T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü Kimya Ürünleri ve Özel İhracat Daire Başkanlığı, *Kimya Sektör Raporu*, Ankara 2016, s. 3.

36 <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

kopma noktasına gelmiş, nitekim bu durum kendisini dış ticarete de hissettirmiştir. 1990 yılı sonrasında ise Bulgaristan'da köklü reformlar meydana gelmiş ve Bulgaristan, Türkiye ile olan ilişkilerini tekrar yapılandırmış, bu da ticarete olumlu olarak yansımıştır. 1969-1990 yılları arası 150 milyon doları geçmeyen ticaret hacmi, 2003'te 1 milyar doları, 2005'te 2 milyar doları, 2007'de ise 4 milyar doları aşmıştır. İkili ticaretimiz yukarıya doğru ivme kazanırken 2008 yılında dünyada yaşanan ekonomik kriz neticesinde ticaret hacmimiz düşmüş, ancak sonraki yıllarda yeniden toparlanmıştır. 2016 yılında ticaret hacmimiz 4,5 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır.

Türkiye, Bulgaristan ile olan ticaretinde genellikle açık veren konumda bulunmasına karşın 2016'da Türk Lirası'nın yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesiyle ihracat rakamlarını yukarıya çekerek bu durumu tersine çevirmeyi başarmıştır. 2016 yılında Bulgaristan'a 2,3 milyar dolar satış gerçekleştirilmiş, 2,1 milyar dolar ise alım yapılmıştır. Yine bu yıl içerisinde Türkiye, Bulgaristan'a daha çok örme eşya ve giyim eşyaları, mekanik cihazlar, plastik ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar, motorlu kara taşıtları, metal cevherleri ve demir-çelik ihraç etmiş, Bulgaristan'dan ise mineral yağ ve mineral yakıtlar, orman ürünleri, elektrikli makine ve cihazlar, ayçiçeği tohumu, kurşun ve bakır ithal etmiştir.

1969-2016 yılları arasındaki toplam ihracat ve ithalat miktarları değerlendirildiğinde Türkiye'nin Bulgaristan'a yapmış olduğu ihracatta en fazla değere sahip ürünü 5.670.339.989 dolar ile dokumaya elverişli madde ve bunlardan mamul eşyalar oluştururken, 4.494.834.402 dolar değere sahip adi metal ve adi metallerden eşyalar ikinci sırayı, 3.548.601.594 dolar ile makine ve mekanik cihazlar, elektrikli makine ve cihazlar ile bunların aksam ve parçaları üçüncü sırayı teşkil etmiştir. İthal ettiğimiz ürünlerde ise ilk sırayı 11.053.666.217 dolar ile adi metal ve adi metalden eşyalar, ikinci sırayı 6.883.761.068 dolar ile mineral maddeler, üçüncü sırayı ise 2.874.105.529 dolarlık alım ile kimya sanayisi ve buna bağlı sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Madde gruplarına ait ihracat ve ithalat rakamları 47 yıllık periyot içerisinde değerlendirildiğinde Türkiye, Bulgaristan'a 25.268.034.898 dolar ihracat gerçekleştirirken, 31.269.773.429 dolarlık ürün ithal etmiş ve dış ticaret dengesinde 6.001.748.531 dolar açık verilmiştir.

2016 yılı verilerine göre Türkiye, Bulgaristan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında dördüncü sırada yer alırken, ithalat yaptığı ülkeler arasında ise beşinci sırada gelmektedir. Türkiye'nin Bulgaristan'ın toplam ihracatındaki payı %7,7 iken toplam ithalatındaki payı ise %6,2 olmuştur. Bulgaristan'ın ihracatında %13,4, ithalatında %13,1'lik payla Almanya'nın ilk sırada yer aldığı düşünülürse Türkiye'nin de çok önemli bir paya sahip olduğu da görülür. Bu verilere göre Türkiye, Bulgaristan'ın önemli ticari ortakları arasında yer almaktadır.

2017-2019 yılları arasında Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticarete bakıldığında 2017 yılında 2,8 milyar dolar ihracat ile 2,7 milyar dolar ithalat; 2018 yılında 2,7 milyar dolar ihracat ile 2,5 milyar dolar ithalat; 2019 yılında ise 2,5 milyar dolar ihracat ile 2,3 milyar dolar ithalatın iki ülke arasında gerçekleşmiş olduğu ve Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı 2016 yılında yakalamış olduğu ödemeler dengesindeki üstünlüğünü devam ettirdiği görülmektedir.

Bulunduğu konum itibariyle Türkiye'nin Avrupa'ya açılan en önemli kapısı özelliğine sahip olması Bulgaristan'ın dış ticaretimizde kilit bir noktada yer almasını sağlamaktadır. Türkiye için bu denli kritik bir konumda yer alan Bulgaristan ile mevcut sınır kapılarının kapasitelerinin arttırılması, personel desteklerinin sağlanması ve altyapıların iyileştirilmesi iki ülke arasındaki ticareti de hiç şüphesiz güçlendirecektir.

Bulgaristan ile Türkiye arasındaki ilişkiler belki de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçten bu yana en parlak dönemlerini yaşamaktadır. Türkiye için önemli sorunların başında gelen Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığa yönelik baskıcı tutumun terk edilmesiyle beraber her iki ülke geçmişte yaşanan bütün bu olumsuzlukları unutmaya çalışmakta, ayrıca ikili ilişkilerini de olanca gücüyle geliştirmeye gayret etmektedir. Buna istinaden Bulgaristan ile Türkiye'nin, bundan sonraki dönemde de siyasi, ekonomik, kültürel ve ticari alanlarda ortak çalışmalar yapacağı öngörülebilir.

KAYNAKÇA

Atasoy, Emin, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, Marmara Kitap Merkezi Yayınları, Bursa 2011.

Curtis, Glenn Eldon (ed.), *Bulgaria: A Country Study*, Library of Congress, Washington 1992.

Gözenç, Selami, *Avrupa Ülkeler Coğrafyası I Akdeniz Avrupası ve Balkan Ülkeleri*, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1985.

Özey, Ramazan, *Avrupa Coğrafyası*, 2. Baskı, Aktif Yayınları, İstanbul 2012.

Shishkov, Toma – Nikola Kolev, *The Soils of Bulgaria*, Springer, Netherlands 2014.

T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü, *Türkiye Demir-Çelik ve Demir Dışı Metaller Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2012-2016*, Ankara 2012.

T.C. Ekonomi Bakanlığı, İhracat Genel Müdürlüğü Kimya Ürünleri ve Özel İhracat Daire Başkanlığı, *Kimya Sektör Raporu*, Ankara 2016.

T.C. Ekonomi Bakanlığı, İhracat Genel Müdürlüğü Otomotiv, Makine, Elektrik ve Elektronik Ürünler Daire Başkanlığı, *Sektör Raporları*, Ankara 2016.

T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, *Yurtdışında Tarım Sektörüne Yönelik Yatırım Olanakları Bulgaristan*, Ankara 2012.

T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, *Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye İle Ticari İlişkileri (2016-2017)*, Sofya 2017.

Tuğlacı, Pars, *Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Ankara 2014.

Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, *Türkiye Tekstil Sektörü ve Bursa*, Bursa 2018.

Elektronik Kaynaklar

Bulgaristan Ekonomi Bakanlığı, “Ekonomik Sektörler” <http://www.mi.government.bg/en/themes-c230.html> [Erişim tarihi: 21.03.2019]

Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü, 2011 Nüfus Sayım Sonuçları. <https://www.nsi.bg/census2011/indexen.php> [Erişim tarihi: 21.03.2019].

Danforth, Loring, vd., “Republic of Bulgaria”, *Britannica Ansiklopedisi*. <https://www.britannica.com/place/Bulgaria#ref42692> [Erişim tarihi: 18.03.2019].

GRID-Arendal, “Bulgaristan'ın Fiziki Haritası” <http://www.grida.no/resources/5352> [Erişim tarihi: 22.03.2019]

Harita Genel Müdürlüğü, “Balkanlar Siyasi Haritası” <https://www.harita.gov.tr/urun-215-haritasi.html> [Erişim tarihi: 30.06.2019].

İslam Ansiklopedisi, “Bulgaristan Haritası” <https://islamansiklopedisi.org.tr/bulgaristan> [Erişim tarihi: 12.03.2019].

Türkiye İstatistik Kurumu, “Fasillara Göre Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti” <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/menu.zul> [Erişim tarihi: 15.11.2018].

Wikipedia, “Bulgaristan'ın Konumu”, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan> [Erişim tarihi: 30.06.2019].